

Betlehems stjärna

[Vättern var så klar och stämde så in i himmelsfärger, att om icke en vindkåre då och då dragit silvergrått vattrade band över sjöns yta, och om icke guldstänk blänkt kring jullens årblad, kunde en åskådare å stranden tyckt, att den hade sin väg i luften. Margit sjöng i takt med årbladen och med de soala friska suckarna framför jullens bog:]

Gläns över sjö och strand,
stjärna ur fjärran,
du som i Österland
tändes av Herran!
Barnen och herdarna
följa dig gärna,
Betlehems stjärna!

Natt över Judaland,
natt över Sion.
Borta vid västerrand
slocknar Orion.
Herden, som sover trött,
ute på fjället,
barnet, som slumrar sött
inne i tjället,
vakna vid underbar
korus av röster,
skåda en härligt klar
stjärna i öster,
gånga från lamm och hem,
sökande Eden,
stjärnan från Betlehem
visar dem leden
fram genom hindrande
jordiska fängsel
hän till den glindrande
lustgårdens stängsel.
Armar där sträckas dem,
läppar där viska,
viska och räckas dem
ljuva och friska:

”stjärnan från Betlehem
leder ej bort, men hem.”
Barnen och herdarna
följa dig gärna,
strålande stjärna.

*

”Den siste skald som fått Betlehems stjärna att stråla med hela sin underbara mystik”, skriver Fredrik Böök i början av 1920-talet, ”är samme man, som gjort mera än någon annan för att övertyga det svenska folket, att det var en helt vanlig stjärna, alls icke tänd av Herran.”

Och fortsätter: ”Hur man än vill karakterisera Viktor Rydbergs insats, den djupgående historiska betydelsen av hans verk kan icke sättas ifråga. I den bildade svenska opinionen har han, med sin höga intellektuella och moraliska auktoritet, givit ortodoxien dödshugget.”¹

Men ”Betlehems stjärna” (1891) är nu inte skriven för ”den bildade svenska opinionen”; den är skriven för att ”med glädje och uppbyggelse” kunna läsas av alla kristna. Rydberg hade tio år tidigare nästan stoppat utgivningen av sin första diktsamling just (eller bland annat) för att den saknade sådana verk. Först efter ett års fördröjning lyckades man i övertala honom att ge ut den i befintligt skick, fast med en undertitel – ”Första samlingen” – som pekade fram mot en andra och kompletterande samling.²

Hans resultatlösa ansträngningar på detta område kan följas ganska väl. Efter slutet på höstterminen 1880 tar han tjänstledigt för att äntligen få ut sin länge planerade samling, till vilken han redan har rätt mycket material. Från december 1880 till slutet av februari 1881 åstadkommer han fem nya poem: ”Det döda barnet till det levande”, ”Höstkväll”, ”Kyssten”, ”Tomten” och ”Älvan till flickan”. I februari får han så en förfrågan från C. E. Fritzes förlag, som tänker ge ut en antologi med religiös lyrik. De vill ha med ”Kantaten”, men undrar också om han har några fler förslag. Rydberg svarar, den första mars, att han tyvärr inte har något som passar för ändamålet.

Och dock hade det varit min mening att just nu, då jag åter har någon ledighet till poetisk alstring, skriva tvenne andra religiösa dikter, som

---

¹ Fredrik Böök, *Sveriges moderna litteratur*, Stockholm 1921.

² Tore Lund, *Idealisten, pengarna och marknaden. Den materiella sidan av Viktor Rydbergs författarskap*, Stockholm 2021, s. 96.

jag hoppas, av den art, att de med glädje och uppbyggelse kunna läsas av de mest "rättrogne".

När de kan bli färdiga vet han inte säkert, men om antologin kan vänta till sommaren skall han nog kunna ordna saken.³

Vilka dikter han avser kan man gissa med hjälp av en anteckningsbok där han våren 1881 planerar det fortsatta arbetet med samlingen. I den avdelar han 20 sidor för systematiskt arbete med tio olika uppslag (som beskrivs med en titel och – i några fall – med korta utkast).⁴ De två han förespeglat Fritzes bör ha varit de som står överst på listan: "Gossarne vid Genesaret" och "De dödes natt". Båda hade funnits i hans planer i flera år (de nämns under namnen "Jesusgossen" och "De dödes fest" i ett brev till Otto Borchsenius i juli 1876) och båda siktade på en bred publik. Den förra, som skulle handla om Jesus och Johannes som 12-14-åringar, erbjuder han två dagar efter svaret till Fritzes åt familjebladet *Ny Illustrerad Tidning*, där han nyss publicerat "Tomten".⁵ Den senare hade han året innan lovat åt P. A. Gödecke i samband med att denne ville ge ut en "folklig" litterär kalender; emellertid lyckades han inte då få ihop dikten utan levererade istället en annan, "Klockorna", som varken var religiös eller passade för den tänkta målgruppen.⁶ Av de övriga uppslagen har åtminstone sex ett religiöst tema.⁷ Minst tre verkar ha varit tänkta som "fromma" dikter ("Herre vart går du?", "Emaus" och "Tron till tvivlet"),⁸ medan ett fjärde ("Hallfred Vandrådeskald") på ett i sammanhanget oroande

---

³ Brev C. E. Fritzes bokhandel till Rydberg 9.2.1881 (KB), Rydberg till Fritzes 1.3.1881 (*Brev*, II, s. 315).

⁴ Anteckningsboken kallas i KB:s Rydbergssamling för nr 2; dess innehåll beskrivs i Örjan Lindberger, *Prometeustanken hos Viktor Rydberg*, Stockholm 1938, s. 330.

⁵ Se brev Rydberg till Ernst Beckman 3.3.1881 (*Brev*, II, s. 318). Att Rydberg också erbjuder dikten till N. I. T. beror på att antologin var tänkt att innehålla redan tryckt material för vilket man inte behövde betala några honorar.

⁶ Brev P. A. Gödecke till Rydberg 20.2.1880 (KB), Rydberg till P. A. Gödecke 8.8.1880 (*Brev*, II, s. 287). – Rydbergs utkast till dikten: "Ljus och höghet parad med blyghet s. hos Jesusbarnet, parade med tystnad, s. hos stjärna".

⁷ De tio titlarna var: "Gossarne vid Genesaret", "De dödes natt", "Vårdträdet", "Hallfred Vandrådeskald", "Emaus", "Herre vart går du", "Skalden", "Tron till tvivlet", "Bonaparte. Samvetet" och "Guds konungadöme och Lucifer". Endast "Bonaparte. Samvetet" ligger klart utanför den religiösa sfären. Vad "Skalden" skulle innehålla vet vi inte, men man kan notera att Rydberg på flera ställen beskriver Jesus som en "skald", t. ex. i brevet till Borchsenius 13.7.1876 (*Brev*, II, s. 187). "Vårdträdet" tycks här, enligt det korta utkastet ("När skall vårdträdet sus sammanljuda med kyrkklockans klang. Har det lämnat rotskott? Sova frön därav i mullen?") ha haft en annan inriktning än den dikt med samma titel som färdigställdes 1888.

⁸ Emmaus var platsen där Jesus först visade sig för lärjungarna efter att ha återuppstått från de döda (Lukas 24:13). "Herre vart går du?" syftar antingen på Johannesevangeliet 13:36 eller på den Petruslegend som Rydberg återberättar i kapitel VI av *Romerska sägner*.

sätt pekar mot en rolldikt om svårigheterna för en skald att plötsligt bli kristen.⁹ Mycket riktigt lyckas han heller inte komma vidare med någon av dikterna. De enda han lyckas åstadkomma är två som inte finns med på listan och som saknar religiösa inslag, samlingens inledningsdikt ("Spillror") och dess avslutningsdikt ("Nero och ljungelden").

Varför var det så viktigt att få med religiösa dikter? Och varför trasslar Rydberg så med utgivningen av sin *samling*, medan han under de sex föregående åren publicerat sina dikter i tidskrifter, tidningar och kalendrar så snart de blivit färdiga? Jag tror att det hängde samman med en föreställning som dåtidens skalder delade med sina läsare: nämligen att poesi öppnade ett fönster till författarens själ. En ensam dikt täckte förstås bara en liten del av själens spektrum, men en samling – i synnerhet en som kunde räkna med att bli årets stora litterära händelse – borde ge en "samlad" och "fullständig" bild. Och helt klart ville Rydberg att denna bild skulle innehålla en större och mer folkligt from religiös komponent.

Men varför lyckades han inte? Var låg blockeringarna? Ett problem kan ha varit arten av hans egen religiositet, där tron var sambo med tvivlet och dessutom i viktiga punkter avvek från kyrkans. Hur hitta ett rätt och ärligt tonfall när man ville nå ut till "vanliga" troende? Ett annat problem måste ha varit belastningen av hans förflutna, oron för att uttryck för en "enkel fromhet" skulle skorpa mot hans image, i hans egna eller läsarnas öron. På prosasidan hade han redan i *Romerska sägner* (1874) lyckats skriva något som kunde uppskattas av även "de kyrkligt frommaste människor"¹⁰ – men då genom att ställa sig lite vid sidan av verket, att "återge sägner" som han stött på under sina vandringar i Rom. En väg som knappast låg öppen för poeten.

Problemet från 1881 måste ha funnits kvar när han mot slutet av åttitalet åter började få tid och lust till lyriskt skapande (dessförinnan hade mytarbetet legat i vägen). I en att-göra-lista från 1888 återkommer flera av uppslagen från 1881, men med lika magert resultat som då. Den enda av hans dikter från 1888-90 som tar upp det religiösa är "Grubblaren", men den är uppenbart riktad till "bildade" läsare med trosproblem som liknar Rydbergs egna.

---

⁹ Om Hallfred Vandrådeskald se *Norsk biografisk leksikon* (<https://nbl.snl.no>). Hallfred levde kring 1000 e. Kr, i övergångstiden mellan hedendom och kristendom. Han övergick till den nya tron när han blev skald hos Olav Tryggvason; binamnet ("den besvärlige skalden") fick han av kungen på grund av de motvillkor han då ställde. Eftersom han var uppväxt och skolad i en hednisk skaldetradition fick han problem med de kristna dikter han sedan skulle åstadkomma. Rydbergs utkast till sin Hallfredsdikt slutar: "Skall skalden hädanefter kunna sjunga ut vrede, smärta, sorg, lust?"

¹⁰ Brev Rydberg till Otto Borchsenius okt. 1874 (*Brev*, II, s. 88).

Diktandet under dessa år hade dock fått ske i konkurrens med allt för många andra uppgifter. Nån gång kring julen 1890 går han i väggen och blir sjukskriven för hela vårterminen. Albert Bonnier är snabbt framme och framhåller hur bra det skulle vara att få ut den andra diktsamlingen till julen 1891.¹¹ I mars har Rydberg tillfrisknat så pass att han kan börja fundera på saken, men beståndet av färdiga och halvfärdiga dikter räcker inte alls till att fylla en volym. I samma veva får han en bön från Smålands nation i Uppsala, som vill ha ett bidrag till en skrift avsedd att få in pengar till en reparation av nationens hus, och detta föder tydligen en idé.

Om han skriver en prosaberättelse med småländskt tema, utformad så att den kunde platsa som en "prosadikt", så kunde den kanske – förutom att ingå i den "småländska" skriften – också hjälpa till att fylla ut en samling "dikter på vers och prosa".¹² Åttitalets krav på realistisk miljöteckning gäller fortfarande, men där kan han falla tillbaka på research han gjorde tio år tidigare för sin stadshistoriska studie *Det forna Jönköping*. Således: en historisk berättelse förlagd till Jönköpingstrakten. Tiden kring reformationen blir bra, eftersom den kan fungera som spegel för den "brytningstid" man lever i.

Och om berättelsen skall luta åt det poetiska, så blir det ju naturligt att stoppa in en och annan vers i prosan. Fast då kan versen inte – inom berättelsens ram – vara ett verk av Rydberg själv, utan får tillskrivas någon av berättelsens aktörer. Vilket tillåter honom att kliva ur sin vanliga skaldepersona och dikta via "ombud". Som till exempel genom Svante harpolekare, en kristen humanist som lever i en tid när tron är självklar. Varvid hindren för de fromma dikterna plötsligt försvinner – de nästan flödar fram, samtidigt som berättelsen skrivs ner: "Betlehems stjärna", "Till Österland", "Jungfru Maria i Rosengård". Alla diktade av Svante och (ursprungligen) framförda av Margit Gudmundsdotter.¹³ Men när de väl har passerat tröskeln, sett dagens ljus och befunnits välskapade kan dess författare tänka sig att ta det fulla ansvaret för dem. Så när "Den nya Grottesångens" tillkomst under hösten ökar beståndet av "dikter på vers" tillräckligt för att bryta ut dem till en egen volym får alla

---

¹¹ Om tillkomsten av *Vapensmeden* och andra diktsamlingen se Lund, *Idealisten, pengarna och marknaden*, s. 120–124.

¹² Studenternas skrift blev inte realiserad förrän 1893, och då hade förstås Rydbergs tänkta bidrag redan gått en annan bana. – "Dikter på vers och prosa" var titeln på Rydbergs planerade bok ännu när kontraktet med Bonniers undertecknades 4.9.1891; vid det laget förelåg "Vapensmeden" som färdigt manuskript och beräknades fylla 80% av boken.

¹³ Om tillkomsten av dessa tre dikter se Gösta Löwendahl, *Vapensmedens Viktor Rydberg*, Lund 1954, s. 386-389 och 393. "Jungfru Maria i Rosengård" ingår inte i den färdiga *Vapensmeden*, men i manuskriptets första version sjöngs den av Margit i kapitel 12, direkt efter hennes samtal med Arvid.

tre följa med, att ingå i andra samlingen av Viktor Rydbergs *Dikter*. Medan berättelsen får "segla i egen sjö", som romanen *Vapensmeden*.

Ungefär så, föreställer jag mig, gick det till när en före detta kyrkokritiker och "otroshjälte" lyckades dikta sig in i den svenska psalmboken. Och samtidigt än mer förstärka sin närvaro i den svenska julen.

TORE LUND

["Pandemibladen" skickades ut till Rydbergsällskapets medlemmar som ersättning för offentliga arrangemang under den tid sådana inte kunde genomföras på grund av Covid 19. Denna version har fått smärre justeringar i november 2022.]